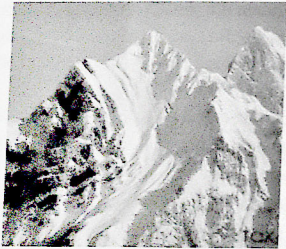

YURD YERİ

Hazırda ermənilərin yaşadığı yerlər Azərbaycan torpaqlarıdır. qədim İrəvan xanlığıdır. Belə götürəndə onlar Azərbaycan ərazisində yaşayırlar. Yaşamağına qoy yaşasınlar, biz ürəyi geniş, səxavətli xalqıq. Orda ömür sürsünlər, yırtıq ayaqqabıları yamasınlar, balabanda çalib kefləsinlər. Sadəcə olaraq, görədi ki, müstəqil erməni dövləti olmasın. Onlar elə bir etnik qrupdur ki, onlara nə boyda yaxşılıq eləsən belə günlərin bir günü arxadan sənin küərəvinə xəncər saplamağa hazırdırlar. Bir millət kimi bu keyfiyyət onların xislətindədir.

Heydər Camal

Cümhuriyyət - 100

İki dost - böyük yolun yolçuları...

Əli bəy Hüseynzadə o vaxt hərbi həkimmiş...

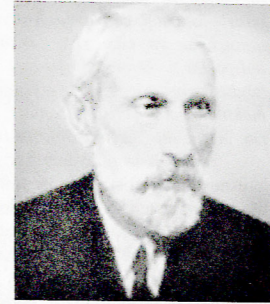
Şükürlər olsun ki, 100 illiyini təntənə ilə bayram etdiyimiz Azad Azərbaycan dövlətinin bir əsrlik yaşını qeyd edərkən, onun uğrunda canından keçənlərin və "xalqın düşməni" olaraq tanıdılmış dəyərli Vətən oğullarının adı hörmətlə yad edilir, ünvanlarına alqışlar səslənir, arxışlar söylənir. Atalarımız gözəl deyib: "Haqq başı ağır olur". Bu gözəl yurdun vətəndaşı, Vətəninə və yurddaşlarının sevən bir kəs olaraq bu mübarək günlərdə iki şəxsiyyətin, Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin qurulması uğrunda yorulmadan mübarizə aparmış, xalqın düşmənləri ilə öləne qədər barışmaz olan iki ziyalının və millət fədaisinin haqqında söz deməyə haqqımız vardır. Məqsədim indiyə qədər kölgədə qalan bəzi məqamlara qismən də olsa aydınlıq gətirməkdir. Çünki adlarını fəxrlə çəkdiyimiz millət fədailərinin zəhməti hesabına bu gün biz azadiq, müstəqillik, sərbəstlik, böyük dramaturqumuz Mirzə Fətəli Axundovun "Hacı Qara" pyesində dediyi kimi: "Ağcabədidən Salyana getmək üçün çar hökumətinin idarəsindən təskirə (yəni, icazə kağızı) almadığımızı" görə həbsə atılıb, şallaq yemirik...

Məlumdur ki, 1918-ci ildə Azərbaycanda baş vermiş qanlı milli qırğınlara, Türk - İslam ordusunun gəlişi ilə son verilməsi və müstəqil Azərbaycan Dövlətinin elan edilməsi neçə əsrlik arzu və mübarizənin nəticəsi idi. Məlum prosesdə Əli bəy Hüseynzadə ilə Əhməd bəy Ağaoğlunun mövcud hadisələrin hansı tərəfində yer alması məsələsinə diqqət çəkmək üçün maraqlı bir hadisədən söhbət açmaq yerinə düşərdi. Anlatmaq istədiyim əhvalatı Əhməd bəy Ağaoğlunun oğlu Səməd bəy Ağaoğlunun yazdığı "Babamın dostları" adlı kitabından oxumuşam. O kitabda maraqlı faktlar vardır. Həmin kitabdan kiçik bir epizodu nəzərə çatdırıq. Səməd bəy Ağaoğlu babası Əhməd bəyin və onun yaxın dostu Əli bəy Hüseynzadənin Bakıya hərbi dəstək göstərilməsi üçün ciddi-cəhdlə çalışdıqlarını və Nuru Paşanın rəhbərliyi ilə Azərbaycana köməyə göndərilən hərbi hissələrin ardınca Bakıya necə gəlib çıxdıqlarını, eləcə də hər iki

Məsməxanim Qubadova
sənətsünas

dostun baş vermiş hadisələrlə bağlı yaşadıkları narahatlıq, həyəcan və gərginliyi qələmə alarkən, maraqlı bir epizodu misal gətirir: "Azərbaycanda törədilmiş milli qırğınların qarşısını almaq üçün Türkiyə hərbi qüvvələrindən yardım istəyən Babam və onun dostu Əli bəy Hüseynzadə Nuru Paşanın başçılığı ilə Bakıya göndərilən hərbi hissələri müşayiət etməklə, əvvəlcə gəmi ilə Batuma, sonra isə qatarla Tiflisə gedirlər. Qatarda yaşadıkları nigrançılıqdan səbrləri daralan hər iki dost dinnməz-söyləməz xeyli yol qət edirlər. Əli bəy əlindəki kitabı həvəssiz halda vərəqləyib özünü güya kitab oxuyurmuş kimi göstərir və heç bir kəlmə də kəsmir. Onun bu lal-dinnməzliyi Babamın onsuz da tükənmiş səbrini bir az da daraldır. O, təntimmiş vəziyyətdə dostuna deyir: "Əli bəy, bir söz desənə!.. Heç olmasa təsəlliverici bir söz..." Əli bəy öz təmkinini pozmadan kinayə ilə Babama deyir: "Nə deyim axı!.. Münəccim deyiləm ki, ordaki vəziyyətin haqqında sənə təsəlli verim, sevindirim!.." Babam yenə də ondan əl çəkmir. Deyir ki: "Mən sənənin dediklərinə həmişə inanmışam. Bari bu dəfə də ümidverici bir söz de!.." Əli bəy çarəsiz qalıb Babamı ovundurmaq üçün əlindəki kitabı işarə ilə deyir: "Yaxşı! Sənənin xətrinə falabaxanlığı da görəək öyrənəm!.." O, barmağını oxuduğu səhifədən çəkib kitabı örtür və işarə ilə kitabı Babama göstərib deyir: "Bax, bu bağlı kitabı niyyət edib açıram! Sağ tərəfdə birinci abzasda nə oxusaq, Azərbaycanda vəziyyət elə olacaqdır!.." (Təəssüf ki, bu əsəri mən on beş il bundan əvvəl oxumuşam. Orada Əli bəy Hüseynzadənin mütaliə etdiyi kitabın və onun müəllifinin də adı haqqında məlumat verilməmişdi. Bir Qərb filosofunun əsəri idi. Mən müəllifin də, kitabın da adlarını bu anda xatırlaya bilmirəm). Əli bəy kitabı açıq və oxuyur: "Bu gərgin vəziyyətdə sarışın simalı bir qəhrəmanın gəlişi ilə vəziyyət tamamilə dəyişəcək və məsələ müsbət tərəfə həll ediləcəkdir!.." Babam bu sözlərə kinayə ilə

gülüb deyir: "Əli bəy, məzələnmə!.." Əli bəy halını pozmadan açıq kitabda barmağını üzərinə qoyduğu sətriləri Babamın özünə oxutdurur. Vəziyyətin belə bir şəkli almasını görə hər iki dost acılarını unudaraq, bərkdən güllürlər. Onların gülüşünə qonşu kupədə Bakıya gedən bir ingilis nəfəri tənbəllik etmədən başını kupenin açıq qapısından içəri uzadıb soruşur: "Siz bu çətin vaxtda nə üçün Bakıya gedirsiniz?" Bu sualı eşidən Babamın dostu Əli bəyin gülən sifəti dərhal dəyişir və kinli bir ahənglə ingilise deyir: "Azərbaycan bizim

vətənimizdir. Ona görə də biz vətənimizin paytaxtına gedirik. Bəs siz bu vürhəvürdə Bakıda nə axtarırsınız?.." İngilis Əli bəyin kəskin tonla verdiyi bu sualın pərt olub dərhal kupenin qapısından çəkilib gedir."

Onu da qeyd edim ki, Səməd Ağaoğlu Babamın dostlarının içərisində ən çox maraqlı və səmimi sözləri Əli bəy Hüseynzadənin ünvanına yazmışdır. Yazdığı səmimiyyət və sevgi onu təsdiq edir ki, Əhməd bəy Ağaoğlu Əli bəy Hüseynzadəyə digər dostlarından daha artıq dəyər vermiş, ona həmişə inanmış və güvənmişdir. Hər iki vətənpərvər qəzetçinin və azadlıq, müstəqillik uğrunda ideoloji mübarizədə fəallığı ilə seçilən iki dostun 1910-cu ildə Bakını birlikdə tərk edib İstanbula gətməsi, onların dəyərini bilənləri çox mütəəssir etmişdi. Hər ikisi həmin illərdə İstanbula gərəkli ziyalılar kimi ad qazanmışdılar. Əhməd bəy Ağaoğlu mətbuatda, Əli bəy Hüseynzadə isə həkim olaraq çalışdığı hərbi klinikada həkimlik etməklə bərabər, həm də siyasi arenada gedən proseslərdə "İttihadçılar" siyasi qurumunun qurucuları kimi ad çıxardılar. Dostlar Azərbaycanın dar günündə seyrçi qala bilməzdilər. Hər ikisi Azərbaycana dəstək olmaq və Tiflis şəhərində toplaşan ideoloji tərəfdəşləri ilə görüşüb, vəziyyəti dəyərləndirməyə tələsirdilər...

Həmin illərin tarixi proseslərini və məlum hadisələrini təkrarlamaq fikrində deyiləm. Türk ordusunun gəlişi ilə Azərbaycan

Həmin illərin tarixi proseslərini və məlum hadisələrini təkrarlamaq fikrində deyiləm. Türk ordusunun gəlişi ilə Azərbaycan xalqının kütləvi şəkildə qırılması qorxunc bir proses olaraq dayandırıldı. Məlumdur ki, elan edilmiş yeni dövlət Bakıda deyil, Gəncə şəhərində iğamət etdi. Bu hadisələrin içərisində bilavasitə iştirakı olan Əli bəy Hüseynzadənin mövqeyi barədə bəzi bilgiləri yenə də onun özünün yazdığı bir məqalədən daha müfəssəl öyrənə bilirik. Çünki həmin proseslərin gedişində onların mövqeyini Əli bəy Hüseynzadənin özünün yazdığı məqalədən almaq mənə görə daha maraqlı və məntiqli görünür.

...1918-ci ilin iyul ayında Əli bəy Hüseynzadənin İstanbul şəhərində nəşr edilən "Hilali-Əhməriyyə" qəzetində çap etdirdiyi "Azərbaycanda gördüklərim" adlı məqaləsindən seçmələri təqdim etməklə, bu böyük insanın sözü gedən ərafədə Azərbaycanda bir neçə ay hərbi həkim sifəti ilə erməni cəlladlarına qarşı qeyrətli vuruşan Anadolu və Azərbaycan döyüşçülərinə xidmət göstərməsinin şahidi oluruq. Çünki Əli bəy Hüseynzadənin 1903-1910-cu illərdə Bakıda yaşadığı illərdəki siyasi-ideoloji fəaliyyətinin, milli mədəniyyətimizin, mətbuat, ədəbiyyat və teatrımızın inkişafında göstərdiyi xidmətləri haqqında yazılar yazılmışdır. Ancaq onun 1918-ci ildə bir neçə aylığa yenidən Vətəninə gəlməsi, hərbi hospitalda baş cərrah vəzifəsini icra edərək, yüzlərlə yaralı ölümdən qurtarması haqqında hələ ki heç harda bir kəlmə sözə belə rast gəlməmişik. Bu məqaləni yazmaqda məqsədim məhz onun həmin hadisələr zamanı xeyli vaxt Azərbaycanda olmasını və öz xalqının dərin günündə, yəni Gəncə şəhərində, müvəqqəti olaraq bələdiyyə idarəsinin binasında yaradılmış hərbi xəstəxanada göstərdiyi xidmətləri diqqətə çatdırmaqdır. Deməli, Əli bəy Hüseynzadə öz xalqına lazım gələndə həm də həkim olaraq xidmət göstərmişdir.

Məqalədə maraqlı məqamlardan biri də, Əli bəy Hüseynzadənin Azərbaycanda başlanan milli qırğına köməyə gələn türk əsgərləri haqqında yazdığı səmimi sözlərdir. O, xəstəxanada müalicə edilən xəstələrin nə dil, nə fikir, nə də ki insani münasibətlər cəhətdən bir-birindən qətiyyəv fərqlənmədiklərini, qonşu bağçalardan eşidilən türk musiqisinə yaralı əsgərlərin eyni dərəcədə ruh yüksəkliyi ilə qulaq asdıqlarını belə ifadə etmişdir: "...*Hilali-Əhmər xəstəxanasına çevrilmiş*

bu bələdiyyə binasında Osmanlı türk nəfəri ilə azərbaycanlı türk əsgəri yaralı olaraq yan-yanə yatıyorlar, bir-birləri ilə dərdləşiyorlar, qonuşuyor və cüzi şivə fərqinə baxmayaraq, bir-birini mükəmməl anlıyorlar... Əvət, anlıyorlar, çünki Azərbaycan xalqı ilə Anadolu köylüsünün dili bir-birinin eynidir! Bir-birini anlamayanlarsa rus məktəblərində yetişib lisanları ruslaşmış olan Azərbaycan oxumuşları isə, İstanbul seçilmişlər ailəsinə məxsus istilahlılar işlədən şəxslərdir."

Məqalədə dünyanın hər yerində mövqeyini möhkəmləndirməyə çalışan imperialistlərlə öz milli azadlığı uğrunda mübarizə aparan qüvvələr arasındakı mübarizələrdən söhbət açmış Əli bəy Azərbaycan xalqının da bu prosesdə öz azadlığı uğrunda mübarizə apardığını qeyd edir: "Bu gün bütün dünyanı sarsıtmaqda olan və bir-birilə çarpışaraq ortalıq hərc-mərc eyləyən üç mühüm cərəyanın, yəni imperalizm, nasionalizm və sosializm cərəyanlarının ən faciəli fəaliyyət sahəsi Qafqasıya, xüsusilə də Azərbaycan oldu. Orası bir cəhənnəmə döndü. Oradakı türk qardaşlarımız bütün bu müxtəlif özici, yıxıcı və yaxıcı cərəyanların altında sərəməldi, nə edəcəyini bilmədi, mühakiməsini qeyb etdi. Osmanlı türkü imdadına yetişməsə idi, məhv olub gedəcəkdi. Fəqət onun məhv olması ilə Anadolu da təhlükəyə düşəcəkdi. Azərbaycanı qurtaran Anadolu öz-özünü də qurtarır. Buna sübhə etməyiniz! Deyirlər ki, dağ-dağa qovuşmaz isə insan insana qovuşur! Xeyr, tarixin elə anları vardır ki, dağ da dağa qovuşur, bu gün Ərciyöz dağı Qaf dağına qovuşur və qovuşduqca da yüksəlir!..."

Əli bəy Hüseynzadə Əhməd bəy Ağaoğlu ilə 1918-ci il hadisələrində Türk ordusu ilə birlikdə Vətənin dadına yetişən digər həmvətənləri ilə birlikdə yaşadıkları ağır mənəvi sarsıntılardan sonra, böyük ümidlər və arzularla yenidən İstanbula qayıtmışdı və qayıdan kimi də adını çəkdiyimiz məqaləsini yazaraq, bu iki dövlətin əslində bir millət olduğunu xüsusi bir təqdimatla diqqətə çatdırmış, onların hər ikisinin hər zaman - dar gündə, çətin məqamda istər hərbi-siyasi, istərsə də iqtisadi cəhətdən qüvvələrini birləşdirməklə, dağ kimi əzəmətli olmalarını arzulamışdı...

